

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ, СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
ТА СОЦІОЛОГІЇ**

**СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДЕЗАДАПТОВАНИМИ
ПІДЛІТКАМИ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 07-411 групи
Спеціальності 231 Соціальна робота
Освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
Спеціалізація: управління персоналом
Вікторія ТРУХАН

Керівник: к.пед.н., доцент Тетяна ШВЕЦЬ

Рецензент: к.псих.н., доцент

Вікторія КАЗІБЕКОВА

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні та технологічні засади соціальної роботи з дезадаптованими підлітками	6
1.1. Дезадаптація дітей та підлітків як наукова проблема.....	6
1.2. Особливості роботи соціального педагога з «важкими» дітьми та підлітками	18
1.3. Соціально-педагогічні технології роботи з дезадаптованими підлітками	26
РОЗДІЛ 2. Практичні аспекти соціально-педагогічної роботи з дезадаптованими підлітками	34
2.1. Специфіка проведення соціально-педагогічної діагностики «важких» дітей та підлітків.....	34
2.2 Особливості соціальної програми «Кризовий центр для дітей та підлітків».....	38
2.3 Рекомендації щодо виховання дезадаптованих підлітків.....	42
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	48
ДОДАТКИ	53

ВСТУП

Актуальність дослідження. Майже в кожному класі завжди є учні, які виявляють великі складнощі у своєму вихованні для вчителя. Вони зазвичай погано вчаться, конфліктують з однолітками або педагогами, часто пропускають уроки без певних причин, а часом скоюють правопорушення.

Методи впливу на таких учнів, яких називають науковці соціально дезадаптованими, на жаль, не часто дають бажаний ефект. Це пояснюється тим, що міри, прийняті викладачам та вихователями, не враховують причин відхилень у поведінці дітей. Безпосередньо на основі ретельної соціальної та психологічної діагностики видається можливою розробка корекційних та реабілітаційних програм ресоціалізації учнів, що становлять основу роботи з такими школярами.

Як правило, значна увага приділяється методам визначення типу важковиховуваності школяра, діагностика яких виходить з детермінант поведінки учнів. Детермінанти відхилень у розвитку особистості й поведінці багатоаспектні, тому потрібно виявити їхні параметри й розробити діагностичний інструментарій, призначений для їхнього виявлення.

Значна кількість учених досліджувала проблему орієнтації системи соціально-педагогічної роботи з дезадаптованими підлітками, серед них Блонський П. П., Волков Ю. Г., Гурлев Т. С., Комісаров О., Макаренко А. С. та інші.

Актуальність дослідження полягає в тому, що сьогодні наша країна переживає реформи, а отже, як політичну, так і економічну нестабільність. Відбиток цього маємо змогу спостерігати на дітях і підлітках, які найбільш близько та глибоко сприймають всі процеси в суспільстві, сім'ї, гостро бачать та відчувають негаразди та проблеми. Усе це відбивається на їхній поведінці, що часто є адекватною нормам і правилам. Таким чином,

вивчення соціально-педагогічних методів виховання дезадаптованих дітей є гострою проблемою, яку ми розглянемо в даній роботі.

Таким чином, надзвичайна **актуальність** цього питання зумовила вибір теми нашого дослідження **«Система соціальної роботи з дезадаптованими підлітками»**.

Мета роботи – розглянути основні підходи до здійснення соціальної роботи з дезадаптованими підлітками та визначити основні напрями цієї діяльності.

Відповідно до мети дослідження були поставлені такі **завдання**:

1. визначити проблеми дослідження дезадаптації дітей та підлітків у науковій літературі;
2. з'ясувати характеристику змісту роботи соціального педагога з «важкими» дітьми та підлітками ;
3. розглянути технології соціально-педагогічної роботи з дезадаптованими підлітками;
4. розкрити специфіку проведення соціально-педагогічної діагностики «важких» дітей та підлітків;
5. розробити соціальну програму «Кризовий центр для дітей та підлітків» для роботи з дезадаптованими підлітками;
6. розробити рекомендації щодо специфіки виховання дезадаптованих підлітків.

Об'єкт роботи – система соціальної роботи з дезадаптованими підлітками.

Предмет дослідження – технології роботи соціального педагога з дезадаптованими підлітками.

Задля вирішення окреслених завдань використовувались такі **методи дослідження**: аналіз наукових праць із досліджуваної проблеми, наукових здобутків психолого-педагогічних та соціологічних досліджень (виявлення сутності поняття «дезадаптовані діти та підлітки», причин виникнення

дезадаптації у неповнолітніх; аналіз причин та шляхів зародження дезадаптивних форм та видів поведінки.

Практичне значення. Висновки і пропозиції, сформульовані в роботі, можуть стати в нагоді: у науковій та дослідницькій діяльності щодо подальших розробок проблем роботи соціального працівника/педагога з дезадаптованими дітьми та підлітками; у практичній діяльності органів, що здійснюють роботу з цією категорією дітей, у роботі соціально-психологічної служби навчальних закладів та педагогічного колективу. Запропонований нами комплекс дій може стати важливим компонентом профілактичних заходів, що спрямовані на профілактику відхилень у поведінці учнів.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювались на засіданнях кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології (протокол від 01.11.2019 р. № 4, від 10.03.2020 р. № 9, від 13.04.2020 р. № 10), а також опубліковані у вигляді статей:

1. Трухан В. Деадаптація підлітків як наукова проблема // ПОЧУЄМО, ЗРОЗУМІЄМО, ДОПОМОЖЕМО. Підсумкова збірка наукових робіт студентів та магістрів соціально-психологічного факультету «Сучасні соціально-педагогічні процеси в Україні: тенденції, реалії, перспективи». Випуск XII., 2020. – С. ____.

Структура роботи: складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (47 найменувань). Основний текст дослідження викладено на 53 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДЕЗАДАПТОВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ

1.1 Деадаптація дітей та підлітків як наукова проблема

«Робота з дітьми, назви яких у науковій літературі зустрічаємо різні: важкі, важковиховувані, педагогічно занедбані, проблемні, дезадаптовані, діти групи ризику, – це один із найважливіших напрямів роботи соціального педагога. Назви «важкі», «важковиховувані», «педагогічно занедбані», «проблемні» надано таким дітям педагогами, для яких вони створюють особливі труднощі, проблеми, незручності і саме цим виокремлюються серед «звичайних» дітей. Така точка зору – це основа традиційних педагогічних підходів у ставленні до цих дітей» - казав Шахрай В.М. [47].

У науковій літературі йдеться: «Соціальний чи соціально-психологічний відтінок поняття «деадаптовані діти» допомагають характеризувати цю категорію дітей з позицій соціальної норми, а точніше – невідповідності цій нормі. Соціальна адаптація – включення індивіда чи групи до соціального середовища, пристосування їх до відповідних правил, системи норм і цінностей, то соціальна дезадаптація підлітків – це порушення процесу соціалізації індивіда та його соціального розвитку. Агресивна поведінка, конфлікти з вчителями і ровесниками, вживання алкоголю і наркотиків, здійснення правопорушень (бійки, крадіжки й ін.), невідвідування школи, бродяжництво, спроби суїциду – це найбільш характерні прояви соціальної і психолого-педагогічної дезадаптації цієї категорії дітей» [42].

Науковці визначають наступні «фактори, що несуть вплив на процес дезадаптації підлітків:

- спадковість (психофізична, соціальна, соціокультурна),

- психолого-педагогічний фактор (дефекти сімейного і шкільного виховання),
- соціальний фактор (соціальні і соціально-економічні умови функціонування суспільства),
- соціальна діяльність самого індивіда, тобто активно-вибіркове ставлення до норм і цінностей свого оточення,
- особисті ціннісні орієнтації,
- здатність до саморегуляції своєї поведінки» [42].

Мається на увазі соціальна обумовленість відхилень, що не виключає впливу індивідуальних специфік особистості.

Стан нашого суспільства не тільки не сприяє вирішенню проблеми дезадаптації дітей і підлітків, але, навпаки, загострює її. «Можна виділити декілька політичних, соціально-економічних, духовно-моральних факторів, що впливають на збільшення кількості соціально дезадаптованих підлітків:

- надмірна комерціалізація суспільства;
- розпад цілого ряду соціальних інститутів, які раніше працювали на дитинство;
- погіршення соціально-економічних умов функціонування сім'ї (низький матеріальний рівень, погані житлові умови);
- зниження моральної культури суспільства та сім'ї;
- криміналізація суспільства, зростання впливу культу сили;
- втрата престижу освіти і чесного заробітку» [36].

Учені говорять, що «досить суттєвими є психологічні фактори. У вітчизняній та зарубіжній літературі накопичений великий обсяг даних, який свідчить про те, що на формування дезадаптації здійснюють вплив такі з них:

- занедбаність як наслідок зовнішньо несприятливих умов життя і виховання, недостатньої уваги до дитини;

- депривація як результат повної відсутності зі сторони батьків теплих, близьких взаємин з дитиною, необхідних для її повноцінного розвитку;
- фрустрація, зумовлена тим, що дуже часто задоволенню життєво важливих потреб дитини заважають непереборимі труднощі;
- внутрішній конфлікт, формування комплексу особистісних проблем як перепон у сфері спілкування і діяльності, взаємин з людьми» [36].

Внутрішні протиріччя з близькими людьми переростає на початку у відчуженість, а потім у конфронтацію і, врешті решт, у постійну диспозицію (готовність) до зіткнень, різних за характером стосунки з оточуючими, формами прояву, ступенем повторюваності, тривалістю і відкритими формами протистояння.

«Психологічні особливості підліткового віку сприяють дезадаптації. На думку Е. Еріксона, психологічним змістом підліткового періоду виступає криза ідентичності. Під ідентичністю розуміється визначення себе як особистості, як індивідуальності. Її криза настає після розпаду дитячого Я, коли дитина ще не відділяє себе від батьків у психологічному і соціальному плані» [47].

У підлітковому віці особа здатна до питань: «Хто я така?» і «На що я здатна?». Дитина цього віку, як правило, порівнює себе з тією людиною, яка є виразником привабливої моделі поведінки. Підліток шукає того, хто може стати для нього «прикладом поведінки», завдяки чому він плануватиме свої вчинки.

«Учені говорять про особливості інтелектуальної та поведінкової сфери, що виступають для мислення підлітків: схильність до перебільшення чи применшення варіантів оцінки фактів і подій; підлітки зупиняються на рішучих та остаточних висновках через неповну або одиничну інформацію; висновки підлітків виходять з позицій максималізму, не враховуючи певних нюансів» [47].

«Формування протиправної поведінки в 12-16 років – крайні прояви численних підліткових комплексів та компенсаторних реакцій, спрямованих на їх переборення. Суть цих комплексів – специфічні підліткові поведінкові реакції на вплив оточуючого середовища. Однією з найбільш яскраво виражених реакцій підлітків є реакція емансипації, тобто прагнення звільнитися від опіки дорослих. Вона може поширюватися на встановлені в суспільстві, тобто дорослими, правила і норми» [42].

Для підлітків властиве створення груп з однолітками. «Багато підліткових груп жорстко структуровані, у них є лідер, наближені до лідера, «бійці і опозиція». Такі групи мають «свою територію», яку «захищають» від вторгнення ровесників та інших груп. У закритих закладах реакція групування проявляється досить сильно: створюються «земляцтва» (об'єднання за етнонаціональним принципом) і «сім'ї» (об'єднання за принципом «подобається – не подобається»). Переважна більшість правопорушень здійснюється саме в групі. Реакція групування – головний регулятор поведінки неповнолітніх злочинців, тому і здійснювані ними злочини переважно групові» [42].

«Менш небезпечний характер, з точки зору правових відносин, носять реакції-захоплення, чи хобі-реакції, підлітків. Захоплення є особистісно-значущими для підлітків, тому вони можуть слугувати ключем для встановлення контакту з ними. Відсутність таких захоплень у підлітків є тривожним симптомом. Дослідження показують, що однією із важливих причин формування делінквентної поведінки у підлітків є страх перед майбутнім. Скоєння правопорушення стає спробою перебороти цей страх у тій ситуації, коли дитина не бачить можливості раціонального вирішення ймовірних труднощів у майбутньому» [42].

Велике значення у формуванні протиправної поведінки мають особливості виховання в сім'ї. Наприклад, гіперопіка з боку батьків – це формування підкорюваності у стосунках із дорослими. Ці неповнолітні самостійно рідко йдуть на здійснення правопорушень і виявляються

втягнутими в них дорослими. Уседозволеність формує наступні риси характеру: егоїзм, зверхність, небажання рахуватися з думками та правами інших. Такі підлітки навіть не розуміють того, що скоїли правопорушення. Відчуження з боку близьких призводить до того, що неповнолітній стає більш емоційно нестійким, імпульсивним. Він відчуває в собі здатність до скоєння правопорушень, щоб добитися визнання у осіб, які для нього багато важать.

Учені вважають, що суїциди та злочини, скоєні неповнолітніми, – це явища, що мають синонімічний характер. Правопорушення – це приклад поведінки суїцидального характеру, що об'єднує відхрещення від реальності, основою залишається пошук легкого життя і бажання спровокувати всіх, хто точує.

Соціальна дезадаптація - це зворотний процес. На думку і вчених, і практиків, можливими можуть виступати не тільки методи попередження відхилень в соціальному розвитку дітей і підлітків, а й форми та методи управління процесами ресоціалізації соціально дезадаптованих неповнолітніх [42].

Нагальною постає проблема формування соціальної політики стосовно профілактики дитячої бездоглядності. Закон України «Про охорону дитинства» (26.04.2001 р.) передбачає наступну «систему заходів щодо охорони дитинства:

- визначення основних правових, економічних, організаційних, культурних і соціальних принципів охорони дитинства, удосконалення законодавства про правовий та соціальний захист дітей, приведення його у відповідність до міжнародних правових норм у цій сфері;

- забезпечення необхідних умов для охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи, рівності;

- проведення державної політики, що спрямована на реалізацію цільових програм з охорони дитинства, надання дітям пільг, переваг і соціальних гарантій у процесі виховання, навчання, підготовки до трудової діяльності, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем дитинства;

- встановлення відповідальності юридичних і фізичних осіб (посадових осіб і громадян) за порушення прав і законних інтересів дитини, спричинення їй шкоди» [42].

Згаданий закон вперше «створив всебічну базу для захисту прав дітей на основі системного підходу (дитина - сім'я - суспільство).

Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (21.06.2001 р.) визначає для повноцінної соціальної роботи з дезадаптованими дітьми та підлітками необхідність «створення системи закладів, до функцій яких відносять:

- профілактику бездоглядності, бродяжництва, дезадаптації;
- психолого-медичну допомогу дітям, які потрапили з вини батьків чи у зв'язку з екстремальною ситуацією (в тому числі й з фізичним і психологічним насильством) у безвихідне становище;
- формування у дітей та підлітків позитивного досвіду соціальної поведінки, навичок спілкування і взаємодії з оточуючими людьми;
- виконання опікунських функцій у ставленні до тих, хто залишився без батьківської уваги і турботи, засобів до існування;
- психологічну і педагогічну види підтримки, що сприяють подоланню кризових станів особистості;
- сприяння поверненню в родину;
- забезпечення можливості отримати освіту;
- турботу про подальший життєвий лад дітей» [42].

Отже, головна мета діяльності таких закладів – захист і підтримка дітей, що мають соціальний характер, їх реабілітація, ресоціалізація та допомога в життєвому визначенні.

В Україні працює розгалужена система установ соціально-педагогічної роботи з дітьми групи ризику. Розглянемо особливості їх діяльності детальніше.

«Центр соціально-трудової адаптації. Завдання центру створення умов для початкової професійної підготовки, профорієнтаційно-виховної роботи серед учнів, здійснення контролю за дотриманням прав підлітків у сфері виробництва тощо» [42].

«Центр невідкладної соціально-психологічно-педагогічної допомоги. Завдання: надання практичної допомоги дітям і підліткам, які постраждали від жорстокого поводження, фізичного, психологічного, сексуального насильства, тимчасово позбавлені сімейного піклування і засобів до існування» [42].

«Центр сімейного виховання. Основне завдання – робота з неблагополучними сім'ями; підвищення педагогічних, психологічних, юридичних знань батьків; збереження сім'ї, її реабілітація; підготовка підростаючих поколінь до шлюбу» [42].

«Кризовий центр «Гарний друг» створений як соціально-педагогічний заклад для надання допомоги дітям і підліткам, котрі знаходяться у важких, кризових життєвих умовах, коли стає неможливим чи небезпечним проживання дитини дома» [42].

«Психолого-медико-педагогічна служба. У її структуру входять: психологічний відділ, дефектологічний відділ, постійно діюча психолого-медико-педагогічна консультація. За результатами рекомендується навчання в класах компенсуючого навчання, навчання у допоміжній школі» [42].

«Центр постінтернатної адаптації. Завдання: створення необхідних матеріальних і психолого-педагогічних умов для розвитку особистості вихованців соціально-педагогічних закладів; створення сприятливих умов, наближених до домашніх, що сприяють розвитку особистості й адаптації в суспільстві; надання психолого-медико-

педагогічної та соціальної допомоги випускникам закладів соціально-педагогічної підтримки дитинства; захист прав і інтересів випускників на всіх рівнях соціального забезпечення» [42].

«Центр здоров'я і освіти. Завдання: заняття спортом, зміцнення здоров'я, рекреація дітей та підлітків» [42].

В Україні заклади подібного спрямування підпорядковуються різним відомствам. Серед них значну роль у роботі з такою категорією дітей та підлітків відіграють служби у справах неповнолітніх.

Закон України «Про органи та служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» працюючи з 1995 р. та оснований на Конституції України та Конвенції ООН про права дитини, визначає законодавчо закріплені особливості роботи органів і служб у справах неповнолітніх, спеціальних закладів для неповнолітніх, здійснення соціального захисту і профілактика протиправної поведінки неповнолітніх на які покладається.

Служба у справах неповнолітніх, що працює у підпорядкуванні районних держадміністрацій (міськвиконкомів), саме її завданнями виступають діяльність по захисту прав і законних інтересів неповнолітніх. Служба у справах неповнолітніх за обсягом своїх можливостей і повноважень – основна ланка в структурі органів і служб, до діяльності яких належить конкретна робота з неповнолітніми. «Завдання служби:

- здійснення державної політики щодо соціального, правового захисту неповнолітніх та попередження правопорушень серед них, зокрема надання їм інформаційної, правової, психолого-педагогічної, медичної та соціальної допомоги;

- профілактична робота з неповнолітніми та батьками, що спрямована на попередження скоєння неповнолітніми правопорушень та злочинів, запобігання прояву негативних явищ у підлітковому середовищі;

- координація зусиль місцевих органів державної влади, органів самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм

власності у вирішенні питань соціального і правового захисту неповнолітніх, організації роботи щодо запобігання правопорушенням та бездоглядності серед них» [42].

Служба у справах неповнолітніх разом з ювенально поліцією працюють з підлітками, які: «відбували покарання у вигляді позбавлення волі у виправно-трудовах колоніях; засуджені до альтернативних видів покарання; повернулися із шкіл чи профтехучилищ, напрямами яких є соціальна реабілітація; засуджені до громадських та виправних робіт; звільнені від відбування покарання з випробуванням; звільнені від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру; амністовані; схильні до вживання наркотичних речовин.

Наприклад, у Служби у справах неповнолітніх в структуру входять: міський психологічний центр, служба «Телефон довіри», притулок для неповнолітніх, соціально-реабілітаційний центр для неповнолітніх – державний навчально-виховний та лікувально-профілактичний заклад санаторного типу в підпорядкуванні обласної ради, що забезпечує поєднання загальноосвітньої підготовки, оздоровлення та реабілітацію дітей та підлітків, що потребують особливої соціально-психологічної та педагогічної допомоги.

Службою у справах неповнолітніх разом з ювенальною поліцією організовується оздоровчий табір праці, відпочинку та соціальної реабілітації. До загонів таких таборів залучаються неповнолітні віком 14-17 років з числа тих, хто перебуває на спеціальному обліку. Співробітниками психологічних центрів обласних та міських підпорядкувань складаються психологічні характеристики на кожную дитину, розробляються рекомендації для батьків та вчителів щодо корекції поведінки та переорієнтації цих дітей на нові життєві, моральні та духовні цінності.

«Важливу роль у роботі з дезадаптованими дітьми та підлітками відіграють центри соціальних служб для молоді, насамперед спеціалізовані служби при цих центрах: Служба психологічної допомоги «Телефон довіри», Кризовий центр соціально-психологічної допомоги, Служба соціальної підтримки сімей «Родинний дім» тощо. Основні завдання кризових центрів соціально-психологічної допомоги – надання комплексної психологічної, соціально-педагогічної, соціально-медичної, соціально-економічної, юридичної та інформаційної допомоги дітям, молоді та різним категоріям сімей, які перебувають у кризовій ситуації, зазнали різних форм насилля; здійснення соціально-реабілітаційних заходів щодо відновлення соціальних функцій, психологічного і фізичного стану осіб, які зазнали насильства або перебувають у кризовій ситуації» [42].

«Соціальний працівник/педагог, який прагне ліквідувати всякого роду відхилення у поведінці підлітка, повинен вибрати головним об'єктом уваги зовсім не правопорушення і навіть не дезадаптацію, а причини їх виникнення, в тому числі соціально-психологічні, що ведуть дитину із світу нормальних взаємин з людьми у світ ілюзорний, нерідко примітивний, кримінальний, а отже, асоціальний. При цьому особливу увагу слід приділяти тому періодові життя дитини, протягом якого формується її особистість, коло моральних інтересів, сфера міжособистісних взаємин. По-іншому, слід починати з визначення психологічних, педагогічних, соціальних причин як чинників деформації особистості, а не зосереджувати всю увагу тільки на боротьбі (при цьому, як правило, безплідній) з її численними наслідками» [42].

Основною метою роботи соціального працівника/педагога з дезадаптованими дітьми та підлітками виступає створення атмосфери реального співробітництва і партнерства у взаєминах з ними. Схвалюється принцип їхнього добровільного звернення за допомогою (пошук допомоги адресатом), а також принцип пропозиції допомоги (рух допомоги до

адресата). «Пропозиція будь-якої допомоги зі сторони соціального працівника повинна «переважати» негативне і недовірливе ставлення до нього підлітка і обов'язково містити в собі не якісь абстрактні схеми, а атрибути підліткової субкультури – лише після цього можна переходити до вирішення більш глибоких проблем» [42].

У спілкуванні з підлітками соціальному працівникові/педагогу важливо продемонструвати бажання не абсолютизувати себе й свої можливості, а те, що він завжди готовий взяти до відома досвід самого підлітка. «Довірливі стосунки з підлітками виключають традиційні методи – повчання, моралізування, тотальний контроль, жорстку регламентацію» [42].

«Важливим є завдання пошуку нестандартних методів ранньої діагностики і корекції порушеного розвитку підлітків. Найбільш адекватною технологією вирішення цих завдань можна вважати аналітико-перетворювальний метод – коригування особистості дитини, що здійснюється в такій послідовності:

- 1) психологічна кваліфікація особистісних деформацій підлітка, вияв їх внутрішніх механізмів, визначення рівнів психічних змін, мотиваційно-потребнісної та ціннісно-сміслової сфери;
- 2) визначення на основі проведеного аналізу конкретних завдань і сфер, де можливі профілактичні, дидактичні, корекційні впливи;
- 3) знаходження, розробка і апробація тактичних прийомів діагностичних і корекційних методик, оптимальних умов, що сприяють їх реалізації» [42].

Обов'язковим залишається врахування специфіки віку дитини чи підлітка. «Важкий» підліток, навіть коли виражає на словах готовність до «виправлення», не завжди відчуває в собі потребу це зробити. Все ж сам факт його згоди контактувати з соціальним працівником/педагогом (приміром те, що дитина прийшла, наприклад, до центру психолого-педагогічної допомоги чи будь-яку секцію за уподобанням, дозволяє

думати, що дитина засумнівалась у доцільності звичного для неї життя, простежується нечітке бажання «щось змінити». «З огляду на психологію це ще достатньо невизначений стан, навіть адекватно не усвідомлюваний і неоцінюваний дитиною. Підліток не має на меті певного мотиву, плану подальших дій, він навіть не розуміє, як з цим «боротися» і чи потрібно це робити. І саме соціальні працівники, педагоги, психологи повинні перевести цей дифузний стан в повноцінну потребу в нормальному житті» [42].

«Такі завдання пропонується реалізовуватися в чотири етапи:

- 1) мотиваційний (створення високої особистісної зацікавленості в пропорованих психо-корекційних заняттях);
- 2) орієнтаційний (вводяться численні мотиви-альтернативи, вибір);
- 3) установчий (формується особистісно прийнятні для конкретного підлітка мотиви «змін», наприклад, індивідуальні установки «на тверезість», безконфліктні взаємини з матір'ю);
- 4) діяльніший (розробка для підлітка розгорнутих планів і програм організації майбутньої поведінки в рамках певної діяльності - спортивної, творчої, навчальної, трудової тощо) » [42].

Після діагностики і кваліфікації стану соціальний працівник/педагог пропонує дитині себе в різних видах роботи – від простих контактів із однолітками в клубі, секції чи гуртку до більш ускладнених занять. Перед підлітком повинен стояти широкий спектр вибору, щоб першопочатковий стан перетворити в стан мотивоутворення, що може бути основою психокорекційного впливу.

1.2. Особливості роботи соціального педагога з «важкими» дітьми та підлітками

Організаційні технології роботи соціального працівника/педагога, як правило, спрямовані на вияв дітей груп ризику, дослідження їх проблем, планування та створення програм діяльності й забезпечення умов для їх реалізації.

«Етапами реалізації організаційних технологій можуть бути такі:

1. *Формування банку даних дітей та підлітків групи ризику.*

Здійснюється соціальними працівниками спільно з службами у справах неповнолітніх, кримінальною міліцією у справах неповнолітніх, органами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту. У цілісний банк даних включається інформація про дітей і підлітків таких категорій: діти із сімей, які знаходяться у соціально небезпечному становищі; бездоглядні і безпритульні діти; діти, які займаються бродяжництвом; діти, які знаходяться в соціально-реабілітаційних центрах, притулках, спеціальних навчально-виховних закладах соціальної реабілітації; діти і підлітки, які скоїли правопорушення; діти, які не підлягають кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку тощо.

Під час формування банку даних уточнюються наступні позиції: які підстави взяття на облік, які структури працюють з підлітком, яка види діяльності здійснюються для вирішення проблеми і що для цього ще можна зробити. Формуючи банк даних, фахівець дотримується принципу конфіденційності, інформацією користується лише для службових цілей.

2. *Діагностика проблем особистістю і соціального розвитку*

дітей і підлітків, які потрапили в сферу діяльності соціального працівника Соціальний працівник вивчає індивідуальні особливості дитини, з'ясовує її інтереси і потреби, труднощі й проблеми, конфліктні ситуації, відхилення в поведінці, визначає їх причини, відслідковує джерела виникнення

конфліктних ситуацій, досліджує умови і особливості взаємин у мікросередовищі життєдіяльності дитини» [42].

«Визначають такий алгоритм вивчення особистості дезадаптованої дитини:

1. Загальні дані про дитину.
2. Стан здоров'я, особливості фізичного розвитку, відповідність фізичного розвитку вікові (зріст, вага, дефекти зору, слуху, порушення постави і т.ін.).
3. Спрямованість особистості (егоїстична, ділова, громадська; характеристика усвідомлених мотивів; погляди й переконання, інтереси, прагнення, мрії, ідеали, цінності).
4. Самооцінка (занижена, завищена, адекватна), рівень домагань; вимогливість до себе; ставлення до критичних зауважень учителів і товаришів; ставлення до самовиховання і його прояв.
5. Темперамент (рисип якого типу темпераменту переважають - сангвінік, холерик тощо).
6. Особливості емоційно-вольової сфери (характер емоційної реакції на педагогічну дію; розвиток почуттів: моральних, інтелектуальних, їх глибина і стійкість; ступінь емоційної збудливості; зовнішнє вираження емоційних переживань; вольові особливості: цілеспрямованість, самостійність).
7. Здібності (загальні і спеціальні).
8. Характер (які позитивні і негативні якості характеру виявляються у ставленні до навчання, праці: активність, добросовісність, відповідальність, брехливість, впертість; у ставленні до людей (старших і молодших) виявляються: повага, доброта, грубість, егоїзм, жорстокість; у ставленні до себе – скромність, гідність; чи має шкідливі звички: куріння, лихослів'я, вживання спиртних напоїв, наркотичних речовин).
9. Характеристика міжособистісних взаємин вихованця:

а) у родині (умови сімейного виховання, характеристика сім'ї за структурою, матеріальним забезпеченням, виховним потенціалом, особливостями взаємин між дорослими членами сім'ї, взаємин дитини з дорослими, місце дитини в родині);

б) в учнівському шкільному колективі (характеристика колективу, соціальний статус учня, його становище в колективі (лідер, популярний, прийнятий, ізольований), ставлення вихованця до думки колективу, симпатії, антипатії);

в) у сфері вільного спілкування (з ким спілкується у вільний час, до якої групи входить, яка спрямованість групи, яке становище займає в групі і які потреби в ній задовольняє, як і з ким проводить дозвілля).

10. Участь у різноманітних видах діяльності:

а) ставлення до навчальної діяльності (успішність, рівень знань, ступінь сформованості навчальних навичок; основні мотиви навчання, вияв особливого інтересу до якого-небудь предмету; особливості пам'яті, мислення, рівень розвитку уваги);

б) ставлення до трудової діяльності (наявність трудових навичок, умінь, здатність до тривалих трудових зусиль; участь у суспільно корисній праці, наявність трудових обов'язків вдома);

в) вияв стійкого інтересу до якогось виду діяльності (член певної секції, гуртка, клубу);

г) наявність професійної спрямованості (наміри, орієнтація, мотиви вибору майбутньої професії).

11. Причини відхилень у поведінці:

а) відхилення від норми через стан здоров'я (порушення у фізичному і психічному здоров'ї, відставання в рості, акцентуації характеру;

б) порушення в сфері міжособистісних взаємин (непопулярний, ізольований в класному колективі; відкинутий у групі вільного спілкування; конфліктний, відчужений, безконтрольний у родині);

в) помилки педагогів (перебільшення педагогічної влади; позбавлення дитини індивідуальних стимулів; покарання, пов'язані з приниженням особистості дитини; суперечність вимог; поверхове знання особливостей школяра, конфліктні відносини між педагогами і батьками дитини чи між педагогами і дитиною);

г) помилки сімейного виховання («заласкане дитинство», «задавлене дитинство», «загублене дитинство», «самотнє дитинство», «байдуже дитинство»; відсутність елементарних психолого-педагогічних знань; перекладання турбот про виховання на школу; відсторонення підлітка від фізичної праці, конфлікти в родині);

д) соціальні причини (суперечності в суспільстві, в мікросоціумі);

є) психотравмуючі ситуації» [42].

«3. Розробка програм діяльності з дитиною, групою, спільнотою.

За результатами діагностики соціальний працівник визначає сутність проблем, підбирає адекватні психолого-педагогічні, соціальні засоби для їх ефективного вирішення як індивідуально, так і в групах. Програми розробляються із залученням представників всіх необхідних для вирішення проблеми служб, відомств, адміністративних органів» [42].

Програми, що розробляються, повинні відповідати таким вимогам:

- доцільності методів, форм і засобів діяльності, зокрема залучення до неї різноманітних служб, відомств, адміністративних органів;
- прогнозованості;
- можливості вимірювання очікуваних результатів.

«4. Забезпечення умов реалізації програм. Здійснюється розподіл, залежно від мети і завдань програми, участі і відповідальності всіх залучених до реалізації програми сторін. Соціальний працівник організовує реалізацію програми, відслідковує результати, інформує про виконання програми.

5. Консультавання. Передбачається консультавання осіб, зацікавлених у вирішенні проблем дітей групи ризику (батьки, вчителі,

діти та інші особи). Міжвідомчі зв'язки соціального педагога. Соціальний педагог виступає організатором і ініціатором побудови зв'язків з організаціями та службами, покликаними надавати допомогу й підтримку неповнолітнім у рамках державної системи профілактики правопорушень неповнолітніх. Організаційна технологія створює каркас для застосування певних технологій індивідуальної чи групової роботи з дітьми, які опинилися в соціально небезпечній ситуації. Зміст тієї чи іншої технології визначається конкретною проблемою дитини. При цьому існують проблеми, найбільш характерні для дітей групи ризику. Однією з них є вживання неповнолітніми алкоголю і наркотиків» [42].

«Визначена характеристика індивідуально-групової профілактичної роботи з проблем вживання наркотиків може включати такі напрями діяльності соціального педагога:

1. Формування і дослідження банку даних про дітей, які виявляють залежність від наркотичних речовин. Соціальний педагог на основі банку даних про дітей групи ризику формує окремий, закритий для стороннього доступу, банк даних про дітей, які схильні до вживання наркотичних речовин.

2. Розробка «портрета» узагальнень неповнолітніх. Соціальний педагог реалізує діагностичну технологію і різноманітні методи дослідження соціальних ситуацій неповнолітніх для визначення: типів речовин, що використовуються . підлітками (алкоголь, наркотики, токсичні речовини, медичні препарати); досвіду вживання речовин; джерел залучення до речовин; місць поширення речовин; джерел можливого виникнення узагальнень; ставлення неповнолітніх: а) до вживання речовин; б) до тих, хто вживає; в) до поширення; г) до можливої допомоги.

3. Дослідження джерел інформації про неповнолітніх, які схильні до узагальнень. Ця функція пов'язана з необхідністю ретельної, постійної експертизи як самої інформації про неповнолітніх, які вживають речовини, що викликають залежність, так і каналів, якими ця інформація може

надходити. Робота здійснюється в рамках професійної етики, конфіденційності і таємниці.

4. Розробка схем організації контактів з дітьми і батьками. Організація позитивних стійких контактів соціального працівника з потенційними клієнтами – неповнолітніми та їхніми батьками полягає: у встановленні довірливо-шанобливої атмосфери взаємин з неповнолітніми; у донесенні до потенційного клієнта значущості для переборення можливих небезпечних узагальнень як позитивних можливостей самої дитини, так і професійної допомоги соціального працівника; у налагодженні зворотного зв'язку із середовищем неповнолітніх і їхнім найближчим оточенням (батьки, педагоги та ін.) шляхом різноманітних опитувань, анкет, інтерв'ю, нерегламентованого спілкування з неповнолітніми. Основними принципами організації контакту повинні виступати: емоційне і інтелектуальне співпереживання; зацікавленість; сприяння; довіра.

5. Консультування виступає в діяльності соціального працівника в якості інструменту організації контактів з потенційним клієнтом; способом надання допомоги і підтримки дитині, яка має певні проблеми з алкоголем, наркотиками, іншими речовинами, всім неповнолітнім, які звертаються з різноманітними питаннями.

6. Розробка програм профілактичної роботи. Цей напрям діяльності здійснюється на основі можливостей ефективної взаємодії соціального працівника і потенційного клієнта, що реально виявляється на попередніх етапах роботи» [42].

«Програми індивідуальної профілактичної роботи з неповнолітніми, які мають проблеми з узагальненнями, можуть розроблятися і реалізовуватися соціальним працівником лише під контролем наукового консультанта - професійного спеціаліста з питань узагальнень (лікаря-нарколога, психолога, який спеціалізується в цій галузі, та ін.)» [42].

Соціальний працівник/педагог, здійснюючи індивідуально-профілактичну роботу, може зосередити увагу на позитивному в особистості неповнолітнього; повинен надати допомогу усвідомити всю відповідальність за вибір виду поведінки; намагатися сприяти у виборі шляхів для виходу із ситуації, що спричинила проблему; допомогти усвідомити необхідність залучення спеціалістів, які допоможуть вирішити проблему.

Програми групової профілактичної роботи можуть бути інформаційно-пропагандистські, рольові, ігрові, ділові, дозвілєві. Саме такі напрями роботи направлені на формування позитивного ставлення до власного здоров'я й негативного ставлення до будь-чого, що тягне а собою порушення норм суспільства.

Соціальний працівник/педагог в змозі надавати спеціальну соціально-профілактичну допомогу лише якщо має сам спеціальну професійну підготовку, підтверджену відповідним дипломом чи іншим документом. У процесі соціальної профілактики соціальний працівник/педагог може виконувати функції посередника, організатора позитивних стосунків та відносин дитини, яка має проблеми з вживанням заборонених препаратів, у тандемі з фахівцями, здатними надати йому кваліфіковану допомогу.

«Поширеною формою соціальної роботи з підлітками є *клубна робота*. Вона активно використовується як з метою профілактики, так і соціальної реабілітації і корекції. Клубна діяльність організовується на принципах добровільності об'єднання людей із спільними інтересами, а також самодіяльності і самоуправління, врахування вікових і соціокультурних особливостей» [42].

«Привабливість клубного життя для дітей і підлітків визначається:

- ігровою формою засвоєння майбутніх соціальних ролей;
- різноманітною за характером діяльністю, котра дозволяє вирішувати проблему професійного самовизначення, самопізнання;

- можливістю задовольнити потреби в спілкуванні. На відміну від беззмістовного проведення часу на вулиці підлітки спілкуються в клубі на основі спільних корисних справ, захоплень, інтересів;

- гуманістично-вибудованими порівняно з вуличними міжособистісними взаєминами (недопустиме є висміювання, приниження, фізична розправа над слабкими тощо);

- розвинутим самоуправлінням, відносною автономією від дорослих» [42].

«Для зменшення рівня дезадаптації дітей та підлітків необхідно особливу увагу приділяти технологіям соціально-педагогічній роботі з групами підлітків різної спрямованості, що може впроваджуватися за наступними напрямками:

- використання потенціалу існуючих про-соціальних груп з метою вирішення завдань педагогізації соціального середовища, створення опосередкованих умов розвитку, реабілітації чи корекції конкретної особистості; надання про-соціальним групам необхідної підтримки;
- ініціювання створення груп соціальної спрямованості, таких, як групи «Милосердя», молодіжних соціальних ініціатив, групи взаємодопомоги і взаємопідтримки; включення даних груп у систему соціально-педагогічної діяльності закладу, мікросоціуму;
- спільна робота з організаторами дитячого руху з переорієнтації асоціальних груп у про-соціальні;
- спільна діяльність з психологами, педагогами з виведення окремих неповнолітніх із груп асоціальної спрямованості, переорієнтації їхніх установок і поведінки» [42].

З метою ефективної переорієнтації асоціальних груп слід не лише знати специфіку життєдіяльності даної групи, а й враховувати причини, через які подібні групи з'являються. Фахівці наголошують, що успіх такого виду роботи гарантований лише коли спеціалісти спрямовуватимуть свої зусилля не на придушення та руйнацію таких груп,

а будуть працювати над знищенням причин та умов, котрі їх породили. Необхідно усвідомлювати те, що переорієнтація всіх асоціальних груп в просоціальні завдання неможливе, бо деякі асоціальні групи, насамперед, криміноогенного спрямування, взагалі необхідно знищувати.

Таким чином, технології соціально-моральної переорієнтації дезадаптованої особистості застосовуються з урахуванням індивідуально-психологічних, вікових і статевих специфік, причин відхилень у поведінці та розвитку дитини. Головна мета соціального працівника/педагога у роботі з цією категорією дітей – пристосувати їх до соціуму, зробити так, щоб в їх поведінці дотримано було соціальної норми, була спрямована на побудову гармонійних стосунків з оточуючими їх людьми.

1.3. Технології соціально-педагогічної роботи з дезадаптованими підлітками

«У сучасних умовах функціонування вітчизняного соціуму, через несприятливі обставини з'являються різноманітні відхилення в адаптації, що спостерігаємо у вияві неадекватної поведінки та ставлення неповнолітніх до норм і вимог системи суспільних відносин, до яких людина включається на кожному етапі її становлення і розвитку. Відхилення, за яких дезадаптація носить антисуспільний характер, що суперечить нормам моралі та права, має назву десоціалізації.

Основною ознакою десоціалізації є відчуження індивіда від соціальних інститутів, які виступають основними носіями установлених норм, моралі і прав. У такій ситуації відбувається вплив різних асоціальних і злочинних субкультур із власними, корпоративними нормами і цінностями, які носять антигромадський характер.

Проблема технологічних особливостей соціально-педагогічної роботи з соціально дезадаптованою поведінкою набула значення в сучасному суспільстві, оскільки маргіналізація населення, зміна

суспільних норм та нестабільність сімейних стосунків ускладнює успішну соціальну адаптацію дітей та підлітків. Робота соціального працівника/педагога з цією категорією дітей та підлітків здебільшого здійснюється інтуїтивно, тому проблема з'ясування її закономірностей, факторів ефективності та механізмів впливу є нагальною» [29].

«На сьогодні простежується явище, коли соціальні відхилення і соціальна дезадаптація дітей та підлітків супроводжується деформацією їхніх соціальних зв'язків, а також категоричним відчуженням від сім'ї та школи. Для подолання такого відчуження та включення об'єктів соціалізації в суб'єкт-суб'єктні відносини і систему соціально значущих відносин необхідно реалізувати комплекс соціальних заходів, спрямованих як на оздоровлення ситуації та умов у школі, сім'ї, так і на індивідуальну корекцію особистості з девіантною поведінкою» [29].

«Варто зазначити, що проблема дезадаптації не нова, її корені сягають у початок минулого століття. Біля витоків її вирішення стояли В. Кащенко, який ще у 20-ті роки ХХ ст. відзначав, що корекція недоліків особистості в процесі її становлення – це проблема великої значущості і вирішувати її потрібно продуктивно у контексті державної політики. Він привертав увагу до проблеми поєднання методико-терапевтичних, навчально-педагогічних і соціальних прийомів, спрямованих на корекцію характеру і відновлення особистості в цілому, наголошував, що успішність реабілітаційного процесу залежить від його початку: чим раніше почати, тим більше надії на успіх» [29].

«Розроблення цієї проблеми продовжили А. Макаренко та С. Шацький, які у 20-ті роки заклали основні принципи соціальної роботи з важковиховуваними дітьми і підлітками. В основі їхньої педагогічної теорії, підтвердженої багаторічною практикою, лежить ідея створення педагогом виховного соціального середовища» [29].

«У сучасній науці і практиці соціальної роботи дезадаптація розглядається як порушення здатності пристосування особистості до

мінливих умов середовища. Причини повної дезадаптації надзвичайно багатоманітні. Вони можуть бути викликані недосконалістю педагогічної роботи, несприятливими соціально-побутовими умовами, відхиленнями в психічному розвитку, соціальними чинниками тощо» [29].

У науковій літературі технології соціально-педагогічної роботи поділяють на: організаційні технології та спеціальні технології соціальної роботи.

«З кінця 90-х років ХХ ст. розпочата робота соціальних служб свідчить, що діяльність щодо своєчасного виявлення й усунення криз вимагає системності, тісного зв'язку з навчальними закладами, судово-медичною експертизою, правоохоронними органами» [37].

Зозуляк-Случик Р. зазначає, що «соціальні працівники/педагоги повинні здійснювати профілактичну роботу з дезадаптованими дітьми повинні у двох напрямках: – безпосередньої допомоги дитині в подоланні дезадаптованих якостей і формуванні здатності вирішувати проблеми самостійно; – профілактичної роботи з сім'ями задля запобігання і виправлення сімейного неблагополуччя як одного з основних чинників дитячої дезадаптованості» [19].

«Щодо першого напрямку, концепція діяльності фахівця з дезадаптованими дітьми повинна включати:

1. Оволодіння знаннями про соціально-біологічну природу особистості, особливості її розвитку; про зміст соціально-значущих функцій, які вона повинна виконувати: усвідомлення дітьми соціальної відповідальності за свої вчинки; орієнтація на загальнолюдські цінності; спрямованість зусиль на майбутнє, відповідно до яких ставляться вимоги до дітей щодо їхнього подальшого життя; уміння ставити соціально-виховні завдання, що адекватні віку дитини і сприяння їх виконанню.

2. Повага і розуміння дітей; адекватна оцінка конкретних ситуацій, в яких вони знаходяться; уміння змінювати форми та методи свого впливу залежно від їхніх обставин життя; оцінка ролі дитини в сім'ї.

3. Оволодіння методиками і технологіями соціальної роботи з дезадаптованими дітьми.

4. Оперування діагностичним інструментарієм дозволить соціальному працівнику визначити чинники, що зумовлюють дезадаптовану поведінку в дітей; глибоке розуміння фахівцем впливу факторів на соціалізацію дитини, дозволить спеціалісту скласти цілісну картину соціальної ситуації, побудувати «соціальний діагноз» і розробити план корекційно-реабілітаційної роботи та адаптаційні програми для кожного конкретного випадку» [19].

«Діагностичний рівень профілактичної роботи з дезадаптованими дітьми складається з таких етапів: збір інформації, її аналіз і постановка «соціального діагнозу». Він потребує дотримання принципів: об'єктивності, достовірності, клієнтоцентризму, конфіденційності, невтручання в особисте життя. Дослідники пропонують, використовувати наступні методи: бесіда, анкетування, тестування, методики шкалування, ранжування, карткові методики, проєктивні, експресивні, аналіз і вивчення документації, автобіографічний метод. Традиційними методами соціальної діагностики, які використовуються у процесі профілактичної діяльності є: соціометричні методики і складання соціального паспорту сім'ї «групи ризику» [19].

«Безперечно, першочерговим завданням соціального працівника/педагога у роботі з дітьми є вирішення кризових ситуацій, але слід звертати увагу і на їх своєчасне попередження та нейтралізацію. Головною метою в роботі з дезадаптованими дітьми стає мобілізація їх внутрішніх сил на подолання кризи. З поставленої мети витікають наступні завдання: аналіз проблеми, консультація зі спеціалістами, визначення шляхів виходу з кризи» [19].

«Профілактичний рівень роботи представляє собою комплекс превентивних заходів, які проводяться різними способами. Одним із важливих способів може бути спеціальна просвітня програма, яка б

сприяла налагодженню і відновленню повноцінного функціонування особистості та вирішенню її проблем» [19].

Реабілітаційний рівень є важливим в системі роботи з дезадаптованими дітьми. Реабілітація – це система заходів, спрямованих на повну стабілізацію повноцінного функціонування особи. Соціальна реабілітація дезадаптованих дітей включає в себе такі етапи: знайомство, оцінка проблеми; планування роботи; реалізація намічених дій; аналіз результатів і підведення підсумків. Реабілітаційний рівень складається з трьох підрівнів: індивідуального, групового, масового.

На індивідуальному рівні реабілітаційної роботи з дезадаптованими дітьми використовуються консультативні технології, телефонне консультування, листування, соціальний патронаж та інші.

На груповому рівні робота здійснюється з групою людей, поєднаних спільною проблемою, спільними інтересами, діяльністю, місцем проживання тощо. Методами групової реабілітації є бесіда, лекція, диспут, дискусія, збори, тренінг та інші. Значення цих форм роботи в тому, що вони допомагають виявити проблеми, сприяють їх вирішенню, розвивають комунікативні навички клієнта.

Метою роботи на масовому рівні є анімація, пожвавлення життєвого простору людей. Просвітня робота активізує зусилля людей і спрямовує їх на вирішення своїх спільних проблем, дозволяє покращити умови життя. Серед методів масової роботи називають: лекції, дискусії, бесіди, масові акції, волонтерська робота» [19].

«Стосовно другого напрямку профілактичної роботи соціальних працівників з сім'єю, він має включати наступні положення:

1. Дотримання принципів соціальної роботи з сім'єю: клієнтоцентризму, варіативності; системності, конфіденційності, комплексності, партнерства.

2. Знання нормативно-правової бази діяльності соціального працівника, спрямованої на сім'ю.

3. Оволодіння методиками і технологіями соціальної роботи з сім'єю (технологіями соціальної діагностики, корекції, реабілітації, профілактики, соціальної просвіти, соціального супроводу і патронажу, консультування, соціально-правового захисту сім'ї).

4. Оволодіння діагностичними технологіями дозволить фахівцеві визначити характер зв'язків, які вивчаються, специфіку сімейної ситуації виховання і розвитку дитини, сімейну проблематику» [19].

«За допомогою експериментальних досліджень було виявлено три групи детермінант, які впливають на дитину в сім'ї: соціальне середовище, діяльність, сімейне виховання. Знання суті визначених компонентів впливає на взаємодію соціального працівника/педагога з сім'єю. Форми та методи роботи з сім'єю можуть бути різноманітними, їх вибір залежить від типу, структури, потреб сім'ї, від того, як розподіляються ролі в сім'ї, як вона адаптується до зміни умов.

Робота з сім'єю базується на дослідженні внутрішніх стосунків у родині, їх обговорення допоможуть зрозуміти стан дитини в сім'ї, характер взаємовідносин подружжя, а також стиль спілкування батьків з дитиною.

У нагоді соціальному працівнику/педагогу може стати алгоритм вивчення сім'ї, який містить відомості про: її склад, побутові умови; матеріальне забезпечення; виховний потенціал (педагогічну компетентність батьків, неузгодженість виховних впливів на дитину, родини сильні у вихованні, зі стійкими, нестійкими вимогами до підлітка, зі слабким контролем над дитиною, з можливою втратою контролю над підлітком, слабкі сім'ї з агресивно-негативною атмосферою, маргінальні родини (з алкогольною, сексуальною, наркотичною залежністю), з низьким рівнем моральності батьків (аморальність батьків), психічно хворі батьки тощо); відомості про характер взаємостосунків між усіма членами родини (гармонійна сім'ї, компромісна, нестійка, конфліктна) і спрямованість родини (на діяльність, на спілкування, на самозадоволення і т. ін.);

визначення рівня соціально-правової стійкості сім'ї (соціально-стійка, соціально-нестійка, асоціальна, криміногенна)» [19].

«Соціальні працівники можуть визначати особливості сімей за типом неблагополуччя і, на основі цього, створювати можливості та шукати шляхи роботи з конкретною сім'єю. Спостереження і аналіз допоможуть доповнити відомості про сім'ю: діагностувати проблему і «соціальну симптоматику»; визначити характер взаємовідносин, побачити рівень зацікавленості і активності кожного з членів сім'ї у розв'язанні кризової ситуації, спрогнозувати характер розгортання взаємодії з сім'єю; виробити план подальших дій. Соціальний працівник має бути готовим до виконання посередницької ролі між сім'єю та іншими соціальними інститутами, різними організаціями, окремими людьми щодо вирішення медичних, соціальних, економічних, психологічних завдань» [19].

Учені визначають «такі етапи допомоги сім'ї: – консультування сім'ї з питань одержання різних соціальних пільг; – допомога у збільшенні доходів сім'ї, в одержанні кредиту і т.д.; – консультування з питань труднощів у спілкуванні, проблем у вихованні тощо; – допомога у гармонізації сімейного мікроклімату; – посередницька допомога у направленні та оформленні дітей у спеціальні заклади» [19].

«Важливими у профілактичній роботі з сім'єю можуть бути програми різної тематики в залежності від проблем сім'ї (тренінг батьківської компетентності, домашнє насилля і його наслідки, батьківський авторитет і шляхи його завоювання, батьківський приклад і його виховне значення, дезадаптованість дітей, соціальні ролі у сім'ї, гармонізація стосунків у подружжі та інші). Проблема насилля може стати окремою темою програми. Програми соціально-профілактичної просвіти складаються з врахуванням: необізнаності батьків, подальшим її використанням на практиці. Просвітні програми характеризують ненасильство у вихованні, пояснення суті методів виховання, таких як бесіда, співробітництво, сумісне прийняття рішень, виправлення дитиною

неправильного вчинку. Успішно можна використовувати в роботі з сім'єю: тематичні зустрічі, вечори відпочинку, в ході яких слід використовувати сумісну діяльність батьків і дітей, вдаватися до тактичної форми визначення проблеми, викликати взаємний інтерес, краще пізнати одне одного» [19].

«Для роботи на всіх рівнях спеціаліст повинен мати організаторсько-демонстративні здібності, комунікативні навички, спрямувати діяльність вміння групи людей в єдине русло, володіти інформацією, бути щирим і налаштованим на успіх.

При здійсненні соціальної профілактики соціальні працівники надають такі види послуг:

I. Психолого-педагогічна робота з родиною:

- психологічна підтримка, психологічне консультування з питань сімейних стосунків та потреб дитини;
- навчання батьків навичкам догляду за дитиною;
- посередництво у конфлікті.

II. Сприяння навчанню та розвитку дитини:

- влаштування дитини в дитячий садок, на професійне навчання;
- проведення різноманітних дозвіллевих заходів.

III. Представництво інтересів та захист прав дитини:

- представлення інтересів дитини перед адміністрацією школи, перед органами державної та місцевої влади, перед органами опіки і піклування;
- залучення дільничного інспектора з метою припинення насилля або п'янства в сім'ї» [19].

Отже, особливості роботи соціального працівника/педагога із даною категорією дітей та підлітків полягає в тому, що весь час змінюються і оновлюються технології, а також методи і форми соціально-педагогічної роботи, що тягне за собою постійне удосконалення знань, умінь і навичок фахівців галузі, розвиток професійних якостей спеціалістів й уміння легко засвоювати нові методики і технології роботи з дітьми, сім'єю.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДЕЗАДАПТОВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ

2.1. Специфіка проведення соціально-педагогічної діагностики «важких» дітей та підлітків

«Освоюючи будь-яку професійну діяльність, майбутній фахівець, перш за все, знайомиться з тим видом діяльності, яким йому належить займатися надалі. Майбутній соціальний педагог опиняється перед проблемою; як, яким шляхом допомогти підлітку стати особистістю, яким чином попередити поведінку, що відхиляється від соціальної норми» [12].

До особливостей цілей діяльності соціального працівника/педагога необхідно віднести сприяння саморозвитку особистості, організацію профілактичної роботи і захист прав такої категорії підлітків. Не дивлячись на те, що напрями роботи начебто і перераховані у кваліфікаційній характеристиці, але практично їх коло значно ширше. Соціальний працівник/педагог повинен бути головним посередником між підлітком і тими, хто його оточує: вчителями, класним керівником, адміністрацією, представниками міліції, суду, інших відомств, а іноді і батьками або опікунами. Основні напрями специфіки соціально-педагогічної діагностики діяльності соціального працівника/педагога:

1. Постановка соціального діагнозу. Визначення соціокультурної ситуації, соціальних та особистісних проблем дорослих, які потрапляють у сферу впливу фахівця. Інформація може бути з різних джерел (педагогічна, батьківська, психологічна, медична, інша). Виявлення запитів, потреб розробка заходів допомоги конкретним учням із залученням фахівців відповідних установ та організацій.

2. Допомога сім'ї в проблемах, пов'язаних з навчанням, вихованням, наглядом за дитиною. Посередництво між різними фахівцями і

організаціями (установою освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури тощо).

3. Допомога підлітку в усуненні причин, що негативно впливають на його успішність та відвідування навчального закладу. Розпізнавання, діагностування та вирішення конфліктів, проблем, важких життєвих ситуацій, які зачіпають інтереси підлітка. Запобігання серйозних наслідків розвитку складних для підлітка подій.

4. Профілактика правопорушень, девіантної поведінки «важких» підлітків, у тому числі алкоголізму, наркоманії, куріння, ранніх інтимних зв'язків. Пропаганда здорового способу життя.

5. Залучення важких підлітків, батьків, громадськості до організації і проведення соціально-педагогічних заходів, акцій. Організація різноманітної соціально-значимої діяльності важких підлітків в соціумі (дозвілля, відпочинок, виховні заходи). Включення в процес творчості, підтримка соціальної ініціативи.

6. Індивідуальне і групове консультування важких підлітків, батьків, педагогів і адміністрації з питань вирішення проблемних ситуацій, конфліктів, виховання важких підлітків у родині.

7. Організація взаємодії різних груп дорослих, сприяння налагодженню нормальних міжособистісних взаємин у родинях, дитячих і дорослих колективах. Допомога педагогам під час вирішення конфліктів з дітьми та підлітками.

8. Пропаганда і роз'яснення прав «важких» підлітків, членів родини та педагогів. В якості особливої функції може бути виділена захист прав підлітка на основі Конвенції про права підлітка та інших правових документів. Соціальний працівник/педагог має повноваження бути представником освітнього закладу в суді, на конфліктних комісіях, де вирішується доля підлітка.

Важливо, щоб були охоплені всі основні напрями соціально-педагогічної роботи, незалежно від ставок фахівців. Але, у зв'язку з тим що

коло і обсяг обов'язків широкий, для більш результативної роботи доцільно мати в установі кілька соціальних педагогів і розподіляти їх обов'язки за профілем діяльності: охорона здоров'я та гігієна, профілактика шкільної і соціальної дезадаптації, культурно-дозвіллева діяльність, педагогічна просвіта батьків, опіка та піклування тощо. Або поділ обов'язків може йти по класах, групах, паралелях в залежності від кількості учнів, це так звана кураторська система.

Якою б важливою не була роль соціального працівника/педагога та інших фахівців, що працюють з важкого підлітками, в осмисленні реальної дійсності, процесів розвитку знань про природу людини, їх погляди не можуть бути істиною в останній інстанції.

Сутність соціально-педагогічної діяльності полягає в тому, що в полі зору перебуває підліток і навколишнє його соціальне середовище, а соціальний педагог допомагає вирішенню проблем важкого підлітка в процесі його соціалізації. Він може вирішувати якісь приватні, короткочасні завдання, а може працювати з підлітком протягом тривалого часу. За допомогою методів соціальний працівник/педагог може створювати цілеспрямований вплив на свідомість, поведінку, почуття важкого підлітка, а також впливати і на соціальне середовище, що його оточує.

Крім методу в соціально-педагогічній діяльності, як і в педагогіці, широко використовуються прийоми і засоби. Проте прийоми можуть використовуватися соціальним педагогом і незалежно від методів. Застосування того чи іншого прийому соціальним педагогом залежить від конкретної соціально-педагогічної ситуації, мотивів поведінки важкого підлітка, вміння орієнтуватися в ситуації, що склалася.

Засоби – це сукупність матеріальних, емоційних, інтелектуальних та інших умов, які використовуються соціальним працівником/педагогом для досягнення поставленої мети. Засоби самі по собі, за своєю суттю не є способами діяльності, а стають ними тільки тоді, коли використовуються

для досягнення якоїсь мети. Так, гра може бути відпочинком, розвагою тощо.

Однак якщо вона організована таким чином, що будять служити досягненню визначеної мети, наприклад формування якихось соціальних умінь, то гра виступає засобом соціально-педагогічної діяльності. В якості засобів соціально-педагогічної діяльності можуть виступати природа, твори мистецтва, книги, засоби масової інформації та багато іншого. Часом ці кошти не залежать від соціального педагога, але він може скористатися ними у своїй професійній діяльності, а методи – це ті шляхи, за допомогою яких він це зробить.

Важливим у діяльності соціального педагога є врахування морального ідеалу, якого слід дитина. Моральний ідеал – це емоційно забарвлений, внутрішньо прийнятий підлітком образ, що стає регулятором його поведінки та критерієм оцінки поведінки інших людей. Сила виховного прикладу ґрунтується на наслідувальності важких підлітків, на їх здатності копіювати ті дії і вчинки, які з їхньої точки зору здаються значними та відповідають їх поглядам. У кінцевому підсумку переконання – це роз'яснення і доказ правильності і необхідності певної поведінки.

Складність роботи соціального педагога полягає в тому, що моральні звички більшості важких підлітків, з якими він працює, часом чи не сформовані або ж вони мають шкідливі звички. Так, неповнолітні бродяги, що надходять до дитячих будинків, не володіють елементарними гігієнічними навичками. У літературі й у виступах журналістів часто зустрічається слово «мауглі», але воно відноситься не до тих дітей, які вирости серед тварин – відомі нам приклади, а до, дітям вулиці, підвалів, що живуть на звалищах та ін Вони не вміють чистити зуби, вмиватися вранці, стежити за своїм одягом тощо. Тому для соціального педагога в цьому випадку метод вправи один з основних. Інші труднощі в роботі з такими підлітками – укорінені шкідливі звички: курити, пити спиртне, лихословити, бути агресивними. У цьому випадку соціальний педагог

займається фактично перевихованням важких підлітків, долученням їх до норм та правил суспільства.

Отже, мета роботи соціального працівника/педагога та її кінцевий результат заключаються у тому, наскільки правильно визначено особливість роботи, які обрані методи для успішного підсумку та форми ефективної побудови діяльності. Зрозуміло, що специфіка не може заключатися у використанні різних технологічних особливостей незалежно один від одного, цей взаємозв'язок визначається тим, що зміст впливає на форми і методи, а вони в свою чергу можуть скоригувати зміст і форми; крім того форми і методи також між собою взаємозалежні. Вирішення будь-якої проблеми «важкого» підлітка, що вимагає втручання соціального працівника чи педагога, починається з діагностики проблеми із обов'язковим етапом збору, аналізу та систематизації інформації, на підставі якої може бути зроблено те чи інше рішення.

2.2. Особливості соціальної програми «Кризовий центр для дітей та підлітків»

У результаті опрацювання технологій роботи соціального працівника/педагога з дезадаптованими дітьми нами опрацьовано досвід впровадження соціальної програми «Кризовий центр для дітей та підлітків» у роботу обласних Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Виконавці: Херсонський обласний центр соціальних служб для молоді.

Головний виконавець: Херсонський міський центр соціальних служб для молоді.

Актуальність програми. Проблема спеціалізованих соціальних служб допомоги дітям та підліткам належить до таких, що чекають подальших розробок. Теми дитячої злочинності, проституції, самогубств,

насилля – це самостійні важкі теми, котрі потребують комплексного підходу до їх вирішення в психолого-педагогічному, медичному та соціальному аспектах.

Вирішити дану проблему можуть належним чином підготовлені соціальні та медичні працівники, метою котрих буде надання дітям, які цього потребують, лікувально-профілактичної та морально-психологічної допомоги. Така служба може якісно виконувати власну функцію в умовах спеціального кризового центру.

Розпочата з жовтня 2019 р. спільна праця кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Херсонського державного університету та Херсонського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді свідчить, що робота з своєчасного виявлення і усунення криз вимагає системності, тісного зв'язку з навчальними закладами, судово-медичною експертизою, правоохоронними органами. Отже, розробка та втілення програми «Кризовий центр для дітей та підлітків» (КЦДП) є досить актуальними у роботі з такою категорією підлітків як дезадаптовані.

Дана програма впроваджена у роботу також Херсонського міського центру соціальних служб для молоді.

Мета програми. Створення в Херсонській області системи надання висококваліфікованої медико-соціальної допомоги дітям та підліткам, які пережили кризову ситуацію.

«Завдання допомоги дітям та підліткам, які пережили кризову ситуацію:

1. Своєчасне та кваліфіковане надання медичної та психологічної допомоги дітям і підліткам, котрі потрапили в кризову ситуацію.
2. Здійснення реабілітаційних заходів, спеціальна адаптація тих, хто постраждав, заняття в групах психотренінгу.
3. Профілактична робота спільно з органами охорони здоров'я, освіти, правопорядку з метою запобігання розвитку кризових ситуацій.
4. Налагодження постійних зв'язків із засобами масової інформації.

5. Організація спеціалізованої підготовки соціальних працівників» [37].

«Очікувані результати:

1. Зниження кількості рецидивів розвитку кризових ситуацій.
2. Поліпшення психоклімату в навчальних закладах.
3. Юридична захищеність дітей та підлітків, які пережили кризу.

Напрями роботи:

Медико-психологічна робота

1. Виявлення контингенту дітей, котрі потрапили в кризову ситуацію, та своєчасне направлення їх на консультацію в центр.

2. Скринінг звернень дітей та підлітків.

3. Термінова психологічна допомога – «телефон довіри».

4. Висококваліфікована спеціалізована медична допомога лікарями-спеціалістами (гінеколог, психотерапевт, судово-медичний експерт, венеролог та ін.).

5. Соціальна терапія (допомога психотерапевта і психолога) з метою виявлення:

- причин виникнення кризового стану;
- головної проблеми кризи;
- орієнтовної оцінки психічного стану;
- ступеня психічної травми;
- можливості психотерапевтичного ліквідування кризи;
- спільної тактики виходу з кризової ситуації;
- можливості розробки індивідуальних програм роботи.

6. Проведення заходів, розрахованих на запобігання рецидивам кризових ситуацій у дітей, котрі перебувають під наглядом, використання психотренінгу, рольових ігор та інших сучасних методик психотерапевтичного лікування, аналіз особливостей особистого спілкування в сім'ї та колективі.

7. Повна гарантія анонімності звернень дітей та підлітків, анонімність результатів досліджень та лікування» [37].

«Профілактично-корекційна робота

1. Виявлення контингенту дітей та підлітків групи «ризик» з метою своєчасного надання спеціалізованої соціальної, медичної, психологічної допомоги:

- здійснення психодіагностики та психокорекції особистості;
- консультативна допомога спеціалістів (гінеколог, психіатр, психоневролог, педіатр, юрист);
- допомога при виборі профорієнтаційного напрямку (у тому числі й організація репетиторських послуг силами студентів для підлітків з малозабезпечених та соціально неблагополучних сімей);
- психолого-педагогічна допомога у вирішенні сімейних конфліктів.

2. Постійний облік дітей-сиріт та таких, котрі залишилися без батьківської опіки, надання їм різнобічної допомоги силами КПДП з метою профілактики формування та розвитку кризових ситуацій, звернення особливої уваги на соціальний патронаж сиріт - випускників 9-х та 11-х класів студентами педагогічного вишу в період педагогічної практики.

3. Проведення юридичних консультацій» [37].

«Організаційно-інформаційна робота

1. Участь у роботі постійно діючого семінару соціальних педагогів шкіл при міському відділі освіти з проблем профілактики розвитку кризових ситуацій.

2. Організація спеціалістами КПДП виїзних лекторіїв, бесід-консультацій для учнів середніх навчальних закладів міста.

3. Організація і проведення «круглих столів», семінарів із залученням співробітників правоохоронних органів, медичних працівників, працівників служби соціального захисту.

4. Висвітлення роботи КПДП у засобах масової інформації:

- спільно з телекомпанією створити інформаційний блок передач про роботу КПДП;

- організувати періодичні виступи спеціалістів КПДП у радіоефірі та на сторінках міської й обласної преси.

5. Виготовлення інформаційної друкованої продукції» [37].

«Науково-методична робота

1. Створення банку статистичних даних з проблем розвитку кризових ситуацій у різних формах їх прояву з урахуванням вікового аспекту, форми кризи, ефективності шляхів її вирішення.
2. Проведення дослідження з проблем: «Шляхи запобігання та подолання кризових ситуацій у сім'ї», «Проблеми вирішення кризових ситуацій у підлітковому середовищі».
3. Розробка методичних рекомендацій для соціальних педагогів, шкільних психологів на основі отриманих результатів роботи КПДП.
4. Створення пам'яток для батьків, дітей, що пережили кризову ситуацію.
5. Розробка технології соціально-педагогічної роботи з конкретною категорією дезадаптованих дітей і підлітків» [37].

2.3. Рекомендації щодо виховання дезадаптованих підлітків

Дезадаптація є неможливістю навчання й адекватної взаємодії дитини з оточенням в умовах, що існують в індивідуальному мікросоціальному середовищі. Найбільш часто шкільна дезадаптація виявляється в неможливості навчання дитини за програмою, що відповідає її здібностям, а також у порушеннях поведінки, що не відповідає прийнятним дисциплінарним нормам.

Шкільна дезадаптація є складним вторинним соціально-особистісним явищем, що виступає як результат порушеної взаємодії особи школяра й середовища. Роль факторів грають особливості

психологічного клімату в педагогічному колективі, особистісні характеристики вчителів, адміністрації й персоналу школи, психогігієнічні фактори навчального процесу, взаємини в родині, психічне здоров'я батьків школяра, міжперсональні відносини в середовищі однолітків і т.п. Будь-який з перерахованих факторів може створювати передумови для виникнення шкільної дезадаптації, але центральне місце в її поведінці все-таки має психічний фактор – особливості особистості дитини у всьому їхньому різноманітті в процесі становлення й взаємодії із середовищем. За досить одноманітними проявами шкільної дезадаптації ховається вкрай різноманітна психічна патологія, переважно граничного рівня.

У походженні шкільної дезадаптації ніколи не бере участь один ізольований із причинних факторів. Шкільна дезадаптація є результатом впливу всього комплексу факторів, причому, зазначені фактори не тільки де компенсують підлітка, але й патологічно взаємодіють один з одним. Так, наприклад, при зниженні успішності й порушенні дисципліни в школі, обумовлених стертим депресивним станом, виникає ситуація осудження учня вчителями. У щоденнику з'являються «двійки», зауваження про те, що підліток прогулює й грубить педагогам; у школу викликаються батьки; підлітка «розбирають» на педраді, загрожують виключити зі школи. Батьки починають сваритися між собою, не маючи єдиної установки відносно виховання дитини й не розуміючи щирої причини змін його успішності й поведінки. Батько жорстоко карає дитину, часом починає випивати, відгороджується або зовсім іде з родини, у зв'язку із чим і в матері виникають невротичні й депресивні розлади. Матеріальне благополуччя родини погіршується. Тим часом, неспроможний, незрозумілий, нездатний учитися й змінити ситуацію підліток починає прогулювати заняття й рано або пізно приходиться в асоціальну компанію, що його охоче приймає й, як здається підліткові, розуміє.

У пошуках хоча б тимчасового полегшення свого щиросердечного стану підліток починає курити, випивати, пробує наркотики, а надалі

зовсім припиняє відвідувати школу. Тим часом його положення в родині стає усе більш й більш важким. Школа в цих випадках безжалісно відкидає неугодного учня, так і не розібравшись у суті його проблем. У популярно викладеній тут типової, «модельної», ситуації взаємодіють всі фактори: шкільний, сімейний, зовнішній, соматичний, психологічний.

Саме останній – психологічний (у цьому випадку депресія) – становить тут основну, хоча й не єдину, основу шкільної дезадаптації, без чого всі інші фактори значною мірою втрачають свою руйнівну силу. Активні, цілеспрямовані, емоційно врівноважені, товариські особистості в будь-якому віці здатні протистояти негативним впливам і, як правило, при будь-яких обставинах залишаються адаптованими в мікросоціальному середовищі. Амбулаторні форми депресії рідко попадають у поле зору психіатра, що має не тільки клінічні, але й соціально-психологічних корінь: при існуючій системі психіатричної допомоги звернення до диспансеру й постановка на психіатричний облік натрапляють на непереборний психологічний бар'єр як у самого підлітка, так і в його батьків.

Депресивні розлади виявляються в сповільненості мислення, труднощах або неможливості осмислення й запам'ятовування навчального матеріалу, відмові від ситуацій з необхідною розумовою напругою. Депресивні школярі усе більше часу витрачають на готування домашніх завдань, зв'язуючи це в основному з ускладненням навчальної програми. Стрімке падіння успішності при збереженні колишнього рівня домагань, у загальному відповідним природним здатностям дитини або підлітка, веде спочатку до тривалого просиджування за уроками, виконання яких уже не приносить задоволення, а, навпроти, супроводжується роздратуванням і люттю. При відсутності успіхів від посиленних занять підліток надалі прагне уникнути ситуацій, що контролюють якість досягнень, тайкома пропускає деякі уроки, контрольні, а потім і зовсім припиняє відвідувати

школу. Особливо швидка навчальна декомпенсація наступає в підлітка при депресії з «інтелектуальним крахом».

Погіршення фізичного самопочуття також може викликати бажання будь-яким шляхом уникнути психічних і фізичних навантажень. У випадку вираженої моторної загальмованості в деяких депресіях з'являється раніше невласлива дитині повільність, незручність, незграбність. Вони втрачають навички вже придбаної ручної вмілості, поступово припиняють відвідувати спортивні секції, що вимагають особливо великої фізичного напруги й уваги.

Таким чином, початок профілактики шкільної дезадаптації й ранньої реабілітації по суті збігається з першим оглядом дитини психіатром, коли після ретельного збору анамнезу, бесіди з дитиною й рішення кваліфікаційних питань лікар проводить роз'яснювальну роботу й раціональну психотерапію з батьками. Основна мета сімейної психотерапії полягає в корекції неправильного ставлення до дитини, виявами якого є жорстокі примусові заходи й покарання або, навпроти, прагнення захистити, ізолювати від однолітків, дати відпочити від занять. Беручи до уваги можливість виникнення в учнів важких форм шкільної дезадаптації, необхідно максимально скоротити в цьому віці перші етапи реабілітації (відновну терапію й реадaptaцію), сполучаючи їх із безпосередньо реабілітацією.

ВИСНОВКИ

Науці відомі терміни на позначення категорії соціально дезадаптованих дітей: недисципліновані, важкі, педагогічно запуснені, важковиховувані з відхиленнями і поведінці, схильні до правопорушень, соціально запуснені тощо. Можемо констатувати, що це синонімічний ряд назв, бо недисциплінованість переходить у важковиховуваність, як продовження – у занедбаність різних видів: педагогічну, соціальну тощо.

Таким чином, дезадаптацію вчені розглядають як процес, як вияв і як результат. Для дезадаптації як процесу характерне зниження адаптивних можливостей людини. Дезадаптація як вияв – це особливість нетипової поведінки та емоційно-психологічного стану неповнолітнього. А отже, дезадаптація як результат виступає підтвердженням того, що поведінка, стосунки й результативність діяльності не відповідають нормам, характерним для неї (її однолітків) у певних умовах життя та діяльності.

Методи діагностики виявляються ефективними при обранні необхідної соціально-педагогічної технології у роботі з різними формами дезадаптації підлітків. Технології роботи з соціально дезадаптованими видами поведінки пов'язані з формами та методами роботи з конкретною дитиною або це групові тренінгові форми роботи з дітьми даної категорії. Робота соціального працівника/педагога передбачає системний підхід до роботи, спрямованої на входження дитини чи підлітка до усталеного позитивного простору школи. Простежується зв'язок наявності соціально дезадаптованих видів поведінки окремих дітей із рівнем розвитку соціального середовища класу.

У соціальній роботі по подоланню дезадаптації молоді, можна виділити наступні її етапи: діагностика і виявлення дезадаптованих дітей; проведення бесід і тренінгів для забезпечення дитині подолання наслідків дезадаптації; дослідження соціально-побутових умов мешкання дитини, складу і соціального статусу сім'ї; вивчити ставлення батьків до цієї

дитини; виявлення причин, що сприяють дезадаптації. Соціальна дезадаптація учнів пов'язана з низьким соціометричним статусом.

Системна соціально-педагогічна робота із соціально дезадаптованою поведінкою дітей та підлітків наголошує на організації учнівського соціального середовища у вигляді цілісної системи із забезпечення групової згуртованості всіх учасників освітньо-виховного процесу, враховуючи як умову задоволення базових соціальних потреб дитини. У роботі з дезадаптованими дітьми необхідна спеціальна коректувальна робота над розвитком уваги і контролю. Порушення довільної уваги є одним з найпоширеніших дефектів у підлітків з шкільною дезадаптацією.

У цілому зазначимо, що об'єкт роботи вивчений, предмет проаналізований, а мета досягнута.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні аспекти соціальної роботи з девіантною молоддю. Методичний посібник. - Донецьк, 1996. - 112 с.
2. Андреевкова В. Л. Профілактика делінквентної поведінки молодших школярів як соціально-педагогічна проблема. // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: Зб. Наук. Пр. / Редкол.: Бех І.Д., Огнев'юк В.О, Кононко О.Л. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2009. - №11 (спецвип., ч. 1). – 212 с.
3. Андреевкова В.Л. Особливості та форми прояву діленквентної поведінки молодших школярів. // Освіта на Луганщині №1 (32) / 2010
4. Андреевкова В.Л. Соціальна дезадаптація як чинник делінквентної поведінки молодших школярів // Молодіжна політика: проблеми та перспективи. Випуск 2: (збірник наукових праць / наук. Ред.. С.А.Щудло). – Дрогобич: редакційний відділ Дрогобицького державного педагогічного університету, 2011. – 498 с.
5. Архіпова С.П. Педагогічні аспекти підготовки соціальних педагогів 17-19. // Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи: Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. І.В. Козубовської, І.І. Миговича. - Ужгород, 1999. - Ч.1. - С.68-73.
6. Баяновська М.Р. Соціально-педагогічні погляди Софії Русової крізь призму сучасності // Науковий вісник Ужгородського державного університету. - Випуск 1. - 1999. - С.68-69.
7. Беляєва О. Виховання відповідальної поведінки у сучасних підлітків \ \ Психолог.-2010. - №5. – С.28-31.
8. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї / О.І. Бондарчук. – К.: МАУП, 2001. – 58 с.
9. Вайда Т.С. Методологічні аспекти соціальної педагогіки // Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи: Матеріали доповідей та

- повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. І.В. Козубовської, І.І. Миговича. - Ужгород, 1999. - Ч.1. - С.68-73.
10. Гурлева Т.С. Причини виникнення і перспективи попередження підліткової важковихованості // Психолог.-2007.- №9. – С.6-10.
11. Гурлева Т.С. Розвиток автономної відповідальності у підлітка: аргументи «за»/ Т.С. Гурлева// Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №9. – С. 64-68
12. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/3592/1/%D0%A2%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D0%B0.pdf>
13. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001. - №30. - ст.142.
14. Закон України про державну соціальну допомогу // Час. - 1997. - № 37. - С.3.
15. Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991р. № 1060-XII // Закони України. .1. - К., 1996. - С.414-433.
16. Законодавство України про шлюб, сім'ю та спадкування / Упоря.: М.І. Хавронюк. - 2-ге вид., допов. - К.: А.С.К., 2000
17. Зверева І.Д. Діяльність соціального педагога в середовищі: зміст, форми, методи // Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи: Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. І.В. Козубовської, І.І. Миговича. - Ужгород, 1999. - Ч.1. - С.268-271.

- 18.Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - 2-е изд., испр. - М.: Издательский центр «Академия», 2004. - 288 с.
- 19.Зозуляк-Случик Р. В. Особливості соціальної профілактики дитячої дезадаптованості / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/znpkp_sp_2016_26_10.pdf
- 20.Капська А.Й., Вайнола Р.Х. Практична діяльність студентів як оптимальна їх підготовка до роботи в різних мікросоціумах // Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи: Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. І.В. Козубовської, І.І. Миговича. - Ужгород, 1999. - Ч.2. - С.281-285.
- 21.Кляп М.І. Соціальні аспекти освіти в педагогічній спадщині О. Духновича і А. Волошина // Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи: Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. І.В. Козубовської, І.І. Миговича. - Ужгород, 1999. - Ч.1. - С.310-313.
- 22.Комісарова О. Проблеми підлітків: Шляхи розв'язання\\Психолог.- 2009.- №15-16.- С.46-52.
- 23.Кузьмина Н.В. Способности, одаренность, талант учителя. - Л., 1985. - С. 14-17.
- 24.Леви В. Нестандартный ребенок. – М.,1992. – 225 с.
- 25.Леонтьев А. А. Педагогическое общение. – М., с. 39-45.
- 26.Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. - 2-е изд., доп. и перераб. - Л., 1983. - 225 с.
- 27.Максимова Н.Ю. Основи психології девіантної поведінки: підручник. - К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. - 439 с

- 28.Максимова Н.Ю., К.Л. Мілютіна К.Л., Піскун В.М. Патопсихологія підліткового віку.-Главник,2008.-с.192
- 29.Методи соціально-педагогічної роботи з дезадаптованими підлітками / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://7000.kiev.ua/?s=card/14637>.
- 30.Овчарова Р. В. Практическая психология в начальной школе. М.: ТЦ «Сфера», 1996.-240с.
- 31.Оржехівська В.М. Педагогічна профілактика девіантної поведінки неповнолітніх/ В.М. Оржехівська. – К.: Знання, 2000. – 264 с.
- 32.Оржеховська В.М. Основні педагогічні проблеми виховання учнів у сучасний період розвитку суспільства: Управління процесом виховання // Позакласний час. - 2004.- №23-24. - С.5-18.
- 33.Педагогическая энциклопедия: В 4-х т. - М.: Изд-во "Советская энциклопедия". - 1968. - Т.4. - С.43.
- 34.Пересунчак О. «Важкі» діти та їх поведінка\\ Психолог.- 2006, №9. – С.8-11.
- 35.Платонова Н.М. Основи соціальної педагогіки. - Санкт-Петербург, 1997.
- 36.Поняття та ознаки соціальної дезадаптації / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://studopedia.info/1-51567.html>
- 37.Програма «Кризовий центр для дітей та підлітків» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://studfile.net/preview/7458140/page/22/>
- 38.Ранняя профилактика отклоняющегося поведения учащихся / Под ред. В.А.Татенко, Т.М.Титаренко. - К.,1989. - 128 с.
- 39.Социальная педагогика . Курс лекций / Под ред. М. А. Галагузовой - М.: Владос, 2001. - с. 270.
- 40.Супрун М., Перепечина Н. Девіантна поведінка дітей і підлітків: соціально-психологічний аспект // Соціальна психологія.- 2009, №2.- с.178-185.
- 41.Суховєєва Н.М. Розвиток соціально-педагогічної практики в Україні та проблеми підготовки спеціалістів // Соціальна робота: теорія, досвід,

- перспективи: Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. І.В. Козубовської, І.І. Миговича. - Ужгород, 1999. - Ч.2. - С.236-239.
42. Технології соціальної роботи з дезадаптованими дітьми і підлітками / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://studfile.net/preview/6390892/page:52/>
43. Трудный подросток: причины и следствия – под ред. Татенко – К. «Радянська школа», 1985
44. Тушина О. Превентивне виховання // Психолог. - 2002.- 2. - С.10-13.
45. Чепелева Н.В. Психологічна культура майбутнього вчителя. -К.,1989. - 32 с. - (Сер. 7 "педагогічна", № 8).
46. Чернышевский Н.Г. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1983. – 335 с.
47. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи К, 2006 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://studfile.net/preview/6390892/page:52/>

ДОДАТКИ

Додаток А

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, _____, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;

- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;

- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;

- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

- не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

- не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки ;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

_____
(дата)

_____
(підпис)

_____
(ім'я, прізвище)